

Манба ва фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида” 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сонли фармони билан тасдиқланган 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясини “Инсон қадрини улуглаш ва фаол маҳалла йили”да амалга оширишга оид давлат дастури.
2. John Locke *Some Considerations of the Consequences of the Lowering of Interest and the Raising the Value of Money*. 1692. Collected Works. 1824, p. 88-93.
3. Кулишер И.М. *Очерки финансовой науки*. Вып.1. – Петрофад: Наука и Школа, 1919. – 121 с.
4. Смит А. *Исследование о природе и причинах богатства народов*. – М.: Эксмо, 2007. – 357 с.
5. Озеров И.Х. *Основы финансовой науки*. 5-е изд. Вып.1. *Учение об обыкновенных доходах*. – М.: тип. т-ва И.Д.Сытина, 1917. С. 251-252.
6. Гарашенко И.В. *Развитие прямого налогообложения в налоговой системе России: теория и практика*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. – Ростов-на-Дону, 2010. С. 26-27.
7. Майбуров И.А. *Теория налогообложения*. / И.А.Майбуров, А.М.Соколовская. – М.: ЮНИТА-ДАНА, 2020. – 591 с.
8. Пансков В.Г. *Налоги и налогообложение: теория и практика*. Учебник. – М.: Юрайт, 2021. – 393 с.
9. Юридик шахсларни солиққа тортиш. Дарслик. / Э.Гадов, Н.Қўзиева, Н.Ашурова, Ж.Ўрмонов. – Т.: Iqtisod-moliya, 2013. – 616 б.
10. Кодиров Б.К. *Жаҳон инқирози шароитида бевосита ва билвосита солиқлар асосида Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантириш йўллари*. // Иқтисод ва молия. / Экономика и финансы. 2020, 3(135).
11. Богданова Е.В., Нижникова Е.А., Чугулькова Л.М. *Совершенствование налоговой системы Республики Беларусь*. Студенческий вестник. Электронный научно-технический журнал. Октябрь 2015 года.
12. Хотамов К., Қурбонов З. *Солиқлар таҳлилини такомиллаштириш масалалари*. // «Biznes-эксперт» илмий-амалий, иқтисодий ойлик журнали. № 8(92), 2015.
13. Под редак. В.Н.Фролова. *Какой быт налоговой реформе в России*. – Екатеринбург: Ассоциация “налоги России”, 1993 г. – 129 с.
14. Исламкулов А.Х. *Бюджет даромадларида бевосита солиқлар тушуми барқарорлигини таъминлаш йўллари*. И.ф.н. илмий даражасини олиш учун диссертация автореферати. –Т.: БМА, 2012. –21 б.
15. Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексига асосан муаллиф таърифи.

РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТДА МОЛИЯВИЙ НАЗОРАТ ТИЗИМЛАРИНИНГ ЭВОЛЮЦИЯСИ

Яриев Шерзод Шукуржанович
Тошкент молия институти
мустақил изланувчиси

 https://doi.org/10.55439/ECED/vol24_iss6/a28

Аннотация. Мақолада замонавий иқтисодий шароитнинг иккита муҳим жиҳати бўлган рақамли иқтисодиёт ва молиявий назорат ўртасидаги синергия ўрганилади. Рақамли иқтисодиётнинг тарихий эволюцияси ўрганилиб, унинг иқтисодий алоқалар ва технологик ютуқларга ўзгартирувчи таъсири таъкидланади.

Калит сўзлар: рақамли иқтисодиёт, молиявий назорат, технологик интеграция, киберхавфсизлик, рақамли трансформация, иқтисодий муносабатлар.

ЭВОЛЮЦИЯ СИСТЕМ ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ В ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

Яриев Шерзод Шукуржанович
Независимый исследователь
Ташкентского финансового института

Абстрактный. В статье исследуется синергия цифровой экономики и финансового контроля — двух важных аспектов современной экономической среды. Исследуется историческая эволюция цифровой экономики, подчеркивая ее преобразующее воздействие на экономические отношения и технологические достижения.

Ключевые слова: цифровая экономика, финансовый контроль, технологическая интеграция, кибербезопасность, цифровая трансформация, экономические отношения.

EVOLUTION OF FINANCIAL CONTROL SYSTEMS IN THE DIGITAL ECONOMY

*Yariev Sherzod Shukurjanovich**Independent researcher of Tashkent Financial Institute*

Abstract. The article explores the synergy between the digital economy and financial control, two important aspects of the modern economic environment. The historical evolution of the digital economy is explored, highlighting its transformative effects on economic relations and technological advances.

Keywords: digital economy, financial control, technological integration, cyber security, digital transformation, economic relations.

Кириш. Технологиянинг жадал ривожланиши глобал иқтисодиёт муҳитини сезиларли даражада ўзгартириб, одатда “рақамли иқтисодиёт” деб аталадиган воқеликни келтириб чиқарди. Ушбу трансформация билан бир вақтда молиявий назорат тизимлари рақамли аср томонидан тақдим этилган муаммолар ва имкониятларни қондириш учун жиддий ривожланишдан ўтди.

Сўнги даврда технология ва молиянинг уйғунлиги анъанавий иқтисодий муҳитни рақамли иқтисодиёт сифатида кенг ўзгаришларга олиб келди. Корхоналар рақамли воситалар ва платформалардан тобора кўпроқ фойдаланаётганлиги сабабли молиявий назорат тизимларининг роли ушбу мураккаб муҳитни бошқаришда муҳим аҳамиятга эга бўлди. Ушбу тадқиқот ҳам илмий, ҳам амалий соҳаларда катта аҳамиятга эга. Илмий жиҳатдан у рақамли иқтисодиётда молиявий назорат тизимларининг ривожланиш босқичларини чуқур таҳлил қилиш орқали мавжуд билимлар тўпламига ҳисса қўшади. Амалий даражада ушбу тадқиқотдан олинган тушунчалар доимий равишда ривожланаётган рақамли шароитга мослашиш стратегияларини ишлаб чиқишда корхоналар, молия институтлари ва мутахассисларга маълумот бериши мумкин.

Узлуксиз иқтисодий ривожланиш билан ажралиб турадиган замонавий жамиятда бозор рақобати сезиларли даражада кучайди. Ушбу шиддатли шароитда ўзига хос мавқега эга бўлишга ва асосий рақобатбардошлигини оширишга интилаётган корхоналар учун самарали молиявий бошқарув орқали стратегик ресурсларни тақсимлаш жуда муҳимдир. Корхоналар учун ресурсларни тақсимлашни оптималлаштириш, ўз активларининг тўлиқ салоҳиятини очиш ва ресурслардан фойдаланиш самардорлигини доимий равишда ошириш учун молиявий маълумотлардан фойдаланиш жуда муҳимдир. Бинобарин, корхоналар молиявий маълумотларнинг ривожланишини кучайтириш бўйича таъсирчан чора-

тадбирларни амалга ошириши ва шу билан вақт ўтиши билан ўзларининг молиявий назорат имкониятларини кучайтириши керак.

Адабиётлар таҳлили. Ушбу тадқиқотнинг ўзига хослиги ўрганиш траекториясининг кенглиги билан ҳам мураккаб ҳисобланади. Чунки рақамли иқтисодиёт шароитида молиявий назорат тизимини ўрганиш учун “рақамли иқтисодиёт” ва “молиявий назорат” тушунчаларини алоҳида таҳлил қилиш ва бир-бирига уйғунлаштириш лозим бўлади. Биз олиб борилган тадқиқотлар асосида улар ўртасидаги боғлиқлик ва истиқболдаги натижаларини илмий жиҳатдан ўрганиб чиқишга ҳаракат қиламиз.

“Рақамли иқтисод” атамаси биринчи марта америкалик олим Дон Тапскотт томонидан Интернет технологияси пайдо бўлгандан сўнг, одатда, турли ривожланаётган иқтисодий муносабатларга ишора қилиш учун таклиф қилинган[1]. Кейинчалик рақамли технологияларнинг ривожланиши билан хорижий мамлакатларда рақамли иқтисодиётнинг таърифи янада мукамаллашди ва асосий қарашлар қуйидагича. Дон Тапскотт ундан Интернет технологияси пайдо бўлгандан кейин пайдо бўлган турли иқтисодий муносабатларга мурожаат қилиш учун фойдаланишни таклиф қилди[1]. Япония Саноат ва савдо вазирлиги рақамли иқтисодиётнинг учта хусусиятини, жумладан, ахборот технологиялари асоси, электрон воситалар ва жисмоний ҳаракатсиз иқтисодиётни ишлаб чиқди [2]. G20 рақамли иқтисодиётни ривожлантириш ва ҳамкорлик ташаббуси рақамли иқтисодиётни рақамли билим ва ахборотдан асосий ишлаб чиқариш омиллари сифатида, замонавий ахборот тармоқларини муҳим ташувчи сифатида ва АКТни муҳим ҳаракатлантирувчи куч сифатида ишлатадиган иқтисодий фаолиятлар қатори сифатида белгилайди [3]. С.А.Маҳмуд рақамли иқтисодиётни рақамли технологияларга таянган ҳолда халқаро бизнес ва йирик бизнес трансформациясини амалга ошириш тенденцияси сифатида белги-

лаган[4]. А.Лаусчер рақамли иқтисодиётни макроскопик ифодаланган янги технологиялардан фойдаланиш даври, деб белгилаган[5].

Рақамли иқтисодиёт рақамли технологияларга асосланган иқтисодиётдир[6]. Рақамли иқтисодиёт ахборот технологиялари ва маълумотларга кўп таянадиган муҳим инновацион драйвердир. Бу, шунингдек, яқинда ривожланаётган сегментга ўхшайди. Вақт ўтиши билан пайдо бўлган рақамли иқтисодиётнинг турли хил маънолари бир нечта тадқиқотчилар томонидан тақдим этилган[7]. Рақамли иқтисодиёт деганда, иқтисодиётни рақамлаштириш ёки иқтисодиётнинг турли тармоқларини рақамли технологиялар билан таъминлаш тушунилади [8]. Бундан ташқари рақамли иқтисодиёт рақамли маълумотларни ишлаб чиқиш ва ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш орқали иқтисодий фаолликни оширишга қаратилган. Рақамли ҳисоблаш технологияси ҳозирда ривожланаётган рақамли иқтисодиётни қўллаб-қувватлаш учун интернетга асосланган бизнесни ривожлантириш орқали турли рақамли платформаларда ишлаб чиқилган [9].

Бундан ташқари рақамли иқтисодиёт технологик платформалар орқали иқтисодий ресурслар алмашинувини ўз ичига олади. Муайян мамлакатда рақамли иқтисодиёт ахборот технологиялари, дастурий таъминот, мобил алоқа ва маълумотлар узатишни ўз ичига олади[10]. Ҳозирги вақтда рақамли иқтисодиёт кенгайиб бормоқда ва турли мамлакатларнинг иқтисодий ўсишини рағбатлантиришда қудратли куч сифатида пайдо бўлди [11]. Бундан ташқари жамият фаровонлигини оширишга қаратилган турли соҳаларда миллий ривожланишни қўллаб-қувватлаш зарурати сифатида рақамли иқтисодиёт концепциясини ишлаб чиқиш орқали иқтисодий тизим кенгайтирилмоқда[9]. Рақамли иқтисодиётнинг ўсишини тезлаштириш учун сиёсий ва иқтисодий императивлар технологик инновациялар ва ҳар бир мамлакатда ўсишнинг юқори даражалари билан боғланиши керак. Ушбу улкан яхшиланиш хусусий сектор томонидан режалаштирилиши, ҳукумат томонидан назорат қилиниши ва академия ва фуқаролик жамияти томонидан баҳоланиши керак[7].

Молиявий назорат бухгалтер томонидан бошқарувга молиявий маълумотларни тақдим этиш ва ҳар қандай тафовутларни ажратиш кўрсатадиган ва таҳлил қиладиган бюджет назорати ва стандарт харажатларни ҳисоблаш каби усуллардан фойдаланиш билан

таърифланади[12]. Молиявий назорат молиявий режада кўрсатилган натижаларни назорат қилиш учун маълумот берувчи бошқарув воситаси сифатида қаралади.

Е.В.Мнич ва бошқалар ўз тадқиқотларида қуйидагича фикрларни билдириб ўтишган, яъни: "...назорат остида ваколатли шахсларнинг тартибга солинадиган фаолиятини тушуниш керак, бу назорат қилинадиган субъектнинг назорат объектига нисбатан хулқатвор қоидаларига қанчалик риоя қилишини аниқлаш бўйича ҳаракатларнинг маълум бир кетма-кетлиги бўлиб, натижада айбдор шахсларни жавобгарликка тортувчи ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишга олиб келиши мумкин" [13].

Айрим олимлар молиявий назоратни ўрта, жорий (оператив) ва кейинги (ретроспектив, якуний)га ажратадилар [14].

Хўжалик молиявий назорати (хўжалик юритувчи субъектнинг мулкдори ёки бошқарув органининг назорати) мулкдорнинг органлари (бошқарув органи) – бўлинмалари, уларнинг молия-хўжалик хизматлари орқали мулкдор (бошқарув органи) томонидан белгиланган доирада амалга оширилади ёки аудиторлик ташкилотларини (аудиторларни) жалб қилиш орқали қонун ҳужжатларига мувофиқ аудиторлик фаолиятини амалга ошириш ҳуқуқини беради [15].

И.А.Белобжетский фикрича, "молиявий-хўжалик назорати – корхоналар, бирлашмалар, муассасалар, ташкилотлар ва моддий ишлаб чиқариш соҳаларининг молиявий-хўжалик фаолиятини назорат қилиш функциялари юкланган давлат ва жамоат органлари фаолиятининг иқтисодий самарадорлигини объектив баҳолаш. Ишлаб чиқариш ва давлат бюджети даромадлари самарадорлигини оширишнинг хўжалик ичидаги имкониятларини аниқлаш мақсадида хўжалик-молиявий муомалаларни ишлаб чиқариш, қонунийлиги, тўғрилиги ва мақсадга мувофиқлиги, социалистик мулкка риоя этилишидир" [16].

Н.Д.Бровкина: "Молиявий назорат органларининг вазифаси, биринчи навбатда, давлат қонунлари ва Президент фармонлари ижросининг қонунийлиги, тўғри ва мақсадга мувофиқлиги, давлат томонидан ажратилаётган бюджет маблағларининг йўналтирилганлиги, ҳукумат ва унинг органлари фаолияти самарадорлигини текширишга қаратилиши керак ва барча даражадаги давлат маблағларини тежамкорлик билан сарфлаш, молиявий ва моддий ресурсларни бошқариш киради. Назоратнинг вазифаси оғишларнинг рухсат

этилган меъёрларини тўғри белгилашдан иборат бўлиб, бошқа барча оғишларни тузатиш ва бартараф этиш зарур”, – деб таъкидлаган [17].

А.В.Ваҳобов ва Т.С.Маликов молиявий назоратни “барча хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий фаолиятини назорат қилиш” деб ҳисоблайдилар. (Давлат, корхона ва ташкилотлар) турли даражадаги қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимият органлари, шунингдек, махсус ташкил этилган институтлар томонидан амалга ошириладиган молиявий назорат деб аталади. Бу назорат, энг аввало, маблағларни шакллантириш ва улардан фойдаланиш жараёнида молия-хўжалик қонунчилигига риоя этилиши, молиявий-хўжалик операцияларининг самарадорлигини баҳолаш ҳамда сарфланган харажатларнинг мақсадга мувофиқлигини назорат қилишни ўз ичига олади. Бошқача қилиб айтадиган бўлсак, назорат фақат маълум бир молиявий ҳаракатнинг содир бўлишини баҳолашни ўз ичига олганлиги билан чекланмайди, балки ўзига хос таҳлилий йўналишга эга” [18].

Молиявий назорат – уларнинг фаолиятини таҳлил қилувчи масъул органларнинг фаолияти самарадорлигини ошириш, фаолият кўрсатаётган тадбиркорлик субъектларининг молиявий айланмасини белгиланган қонун ҳужжатлари доирасида таъминлаш ва уларни янада такомиллаштириш бўйича аниқ мақсадга йўналтирилган таклифлар ишлаб чиқиш [19].

Юқоридагиларга асосланадиган бўлсак, рақамли иқтисодиёт ва молиявий назорат бир-биридан фарқли тушунчалар бўлса-да, уларни уйғунлаштириш ташкилотлар учун самарали молиявий бошқарувни қўллаб-қувватлаган ҳолда рақамли технологияларнинг афзалликларидан фойдаланиш учун жуда муҳимдир. Бу технологияни молиявий назорат тизимларига интеграция қилиш, киберхавфсизлик муаммоларини ҳал қилиш, маълумотларга асосланган молиявий қарорлар қабул қилиш, мувофиқликни таъминлаш ва зарур рақамли кўникмаларга эга ишчи кучини тарбиялашни ўз ичига олади.

Таҳлил ва натижалар. Молиявий назорат турли сабабларга кўра давлат секторида муҳим аҳамиятга эга. Дастлаб, давлат сектори субъектлари солиқ тўловчилардан олинадиган катта миқдордаги пул маблағлари билан шуғулланади. Бу маблағларни тўғри тақсимлаш, аҳоли учун мақбул натижаларни бериш учун самарали бошқарувни таъминлаш зарур.

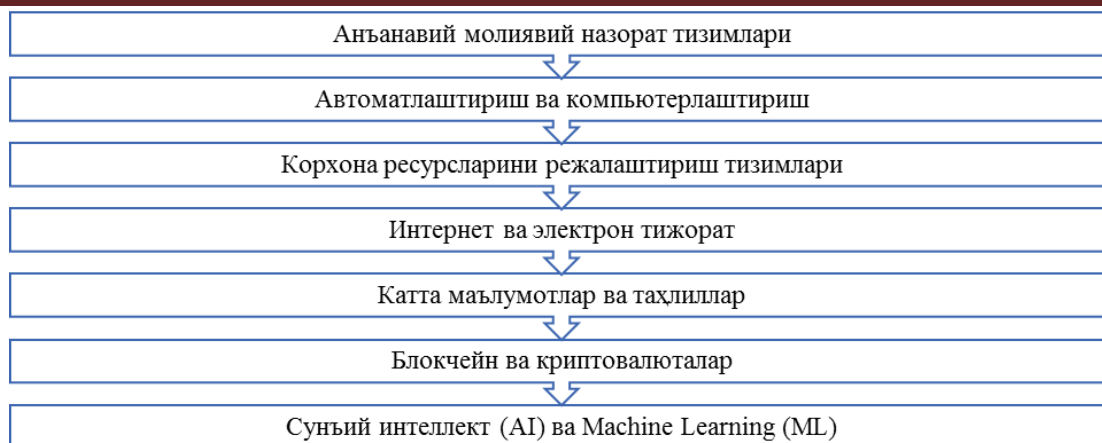
Бундан ташқари давлат сектори ташкилотлари қатъий тартибга солиш ва назоратга дуч келади. Ушбу қоидаларга риоя қилишни таъминлаш ва молиявий операцияларда шаффофликни таъминлашда мустақкам молиявий назорат муҳим роль ўйнайди.

Давлат сектори субъектлари ўз ҳаракатлари ва харажатлари бўйича қарорлар жамоатчилик назорати остида бўлганлиги сабабли ҳисобдорлик ва шаффофлик учун масъулиятни оширади. Молиявий назорат чора-тадбирларини амалга ошириш орқали ушбу ташкилотлар давлат маблағларидан фойдаланишда ҳисобдорлик ва шаффофликни намойиш этиш орқали жамоатчилик ишончини мустақкамлаши мумкин.

Ниҳоят молиявий назорат давлат сектори ташкилотлари учун рискларни бошқаришда муҳим аҳамиятга эга. Самарали молиявий назоратни қўллаш орқали ушбу корхоналар молиявий рискларни фаол равишда аниқлаши ва ҳал қилиши мумкин, улар муҳим муаммоларга айланишидан олдин потенциал йўқотишларни камайтиради.

Моҳиятан, молиявий назорат давлат секторида ажралмас бўлиб, солиқ тўловчилар маблағларини самарали бошқаришга кўмаклашиш, қонун ҳужжатларига риоя этилишини таъминлаш, аҳоли ишончини мустақкамлаш ва рискларни самарали бошқаришга хизмат қилади. Рақамли иқтисодиётда молиявий назорат тизимларининг эволюцияси қўлда ишлов беришдан юқори даражада мураккаб технологияга асосланган ечимларгача бўлган жараёни акс эттиради. Ҳар бир босқич молиявий операцияларда самарадорлик, аниқлик ва шаффофликни оширишга олиб келди. Олдинга назар ташлайдиган бўлсак, квант ҳисоблашлари ва сунъий интеллектнинг кейинги ютуқлари каби ривожланаётган технологияларнинг интеграцияси рақамли иқтисодиётда инновациялар ва хавфсизликнинг янги даражаларига олиб келадиган молиявий назорат тизимлари муҳитини қайта белгилаши мумкин (1-расм).

Тарихий жиҳатдан молиявий назорат тизимлари, асосан, қўлда ва қоғозга асосланган эди. Ташкилотлар кўп вақт талаб қиладиган ва хатоларга мойил бўлган бухгалтерия тамойиллари ва амалиётларига таянди. Айни вақтда маълумотларнинг йўқлиги корхоналарнинг зудлик билан онгли қарорлар қабул қилишини қийинлаштирди. Анъанавий тизимлар, шунингдек, чекланган шаффофлик ва жавобгарлик туфайли фирибгарлик ҳаракатларига мойил эди.

1-расм. Рақамли иқтисодиётда молиявий назорат тизимларининг эволюцияси

Манба: муаллиф томонидан шакллантирилган.

Компьютерларнинг пайдо бўлиши молиявий назорат тизимларида сезиларли ўзгаришларни кўрсатди. 1970-1980 йилларда бухгалтерия дастурлари ва молиявий бошқарув тизимлари жорий этилди. Ушбу автоматлаштириш жараёнларни соддалаштирди, хатоларни камайтирди ва молиявий операциялар самарадорлигини оширди. Бироқ бу тизимлар, кўпинча, мустақил бўлиб, ташкилотнинг молиявий ҳолатини ҳар томонлама кўриш учун зарур бўлган интеграцияга эга эмас эди.

1990 йиллар турли бизнес жараёнларини, шу жумладан, молияни марказлаштирилган платформага бирлаштирган корхона ресурсларини режалаштириш тизимларининг юксалишига гувоҳ бўлди. Ушбу интеграция ташкилот фаолиятини янада яхлит кўриш имконини берди ва қарорлар қабул қилишни такомиллаштиришга ёрдам берди ҳамда молиявий ҳисобот учун зарур бўлган вақтни қисқартирди.

20-аср охири ва 21-аср бошларида интернетнинг кенг тарқалиши ва электрон тижоратнинг пайдо бўлиши кузатилди. Ушбу ўзгариш молиявий назорат тизимларига катта таъсир кўрсатди, чунки транзакциялар онлайн тарзда амалга оширилди. Кредит карталари ва “онлайн банкинг” каби электрон тўлов тизимлари молиявий операцияларнинг ажралмас қисмига айланди. Эндиги вазифа ушбу рақамли транзакцияларни таъминлаш ва нозик молиявий маълумотларни кибертаҳдидлардан ҳимоя қилиш эди.

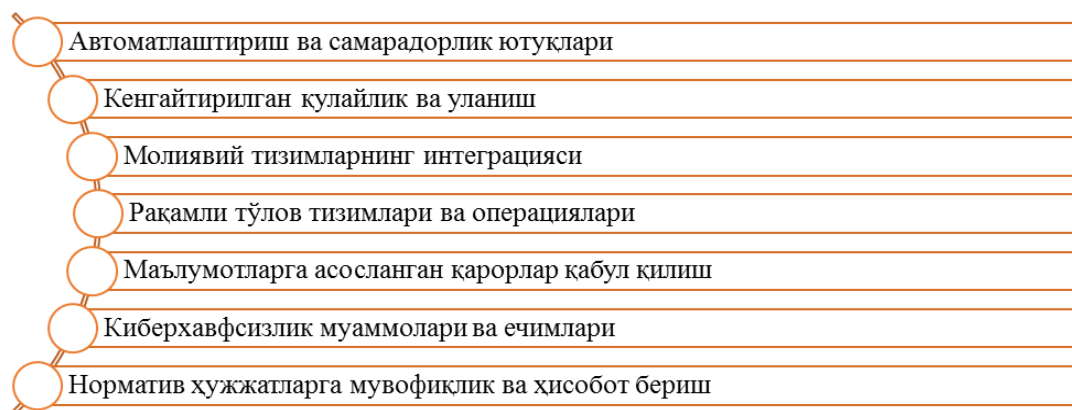
Рақамли иқтисодиёт катта ҳажмдаги маълумотларни ишлаб чиқади ва молиявий назорат тизимлари бу маълумотлардан катта маълумотларни таҳлил қилиш орқали фойдаланиш учун ривожланган. Илғор таҳлил воситалари ташкилотларга молиявий тенденциялар, мижозлар хатти-ҳаракати ва бозор дина-

микаси ҳақида чуқурроқ маълумот олишга имкон беради. Маълумотларга асосланган ушбу ёндашув аниқроқ прогнозлаш, хавфларни бошқариш ва стратегик қарорлар қабул қилиш имконини беради.

Биткоин каби криптовалюталар томонидан оммалашган блокчейн технологияси марказлаштирилмаган ва шаффоф бухгалтерия ҳисоби тизимини жорий қилди. Ушбу янгилик молиявий операцияларнинг хавфсизлиги ва яхлитлигини оширади. Блокчейн билан таъминланган ақлли шартномалар шартномавий келишувларни автоматлаштиради ва амалга оширади, воситачиларга бўлган эҳтиёжни камайтиради ва фирибгарлик хавфини камайтиради.

Молиявий назорат тизимини ривожлантиришнинг ҳозирги босқичида AI ва ML ҳал қилувчи роль ўйнайди. Ушбу технологиялар прогнозли таҳлил, фирибгарликни аниқлаш ва шахсийлаштирилган молиявий хизматларни тақдим этади. Сунъий интеллектга асосланган чатботлар ва виртуал ёрдамчилар мижозлар билан ўзаро муносабатларни яхшилади, алгоритмик савдо тизимлари эса инвестиция стратегияларини оптималлаштиради. AI ва MLнинг узлуксиз ўрганиш имкониятлари доимий ўзгарувчан рақамли шароитда молиявий назорат тизимларининг мослашувчанлиги ва сезирлигига ёрдам беради.

Рақамлашнинг молиявий жараёнларга таъсирини ўрганиш ташкилотларнинг молиявий фаолиятини бошқариш, амалга ошириш ва оптималлаштиришда чуқур ўзгаришлар билан ажралиб турадиган трансформатив жараённи очиб беради. Рақамлаштиришнинг молиявий жараёнларга таъсири кўп қиррали бўлиб, самарадорлик, фойдаланиш имконияти, шаффофлик ва стратегик қарорларни қабул қилишни ўз ичига олади (2-расм).

2-расм. Рақамлаштиришнинг молиявий жараёнларга таъсири

Манба: муаллиф томонидан шакллантирилган.

2-расм бўйича кўриб чиқадиган бўлсак, рақамлаштиришнинг молиявий жараёнларга таъсири жуда катта. Рақамлаштириш автоматлаштиришни жорий этиш орқали мунтазам молиявий вазифаларни инқилоб қилди. Хусусан, маълумотларни киритиш ва солиштириш каби оддий ва кўп вақт талаб қиладиган жараёнлар молиявий дастурий таъминот ва интеграциялашган тизимлардан фойдаланиш орқали соддалаштирилди. Автоматлаштириш нафақат бу жараёнларни тезлаштиради, балки хатолар эҳтимолини камайтиради, молиявий операцияларнинг умумий самарадорлигини оширади.

Рақамли технологияларнинг пайдо бўлиши реал вақт режимда дунёнинг исталган нуқтасидан молиявий маълумотларга киришни осонлаштиради. Булутли ҳисоблаш мисли кўрилмаган қулайлик билан молиявий маълумотларни сақлаш ва олиш имконини беради. Ушбу кенгайтирилган фойдаланиш имконияти манфаатдор томонлар ўртасидаги ҳамкорликни кучайтиради, географик жиҳатдан тарқоқ жамоалар бўйлаб узлуксиз алоқа ва қарорлар қабул қилиш имконини беради.

Рақамлаштириш ташкилотлар ичида турли хил молиявий тизимларнинг интеграциялашувига олиб келди. Корхона ресурсларини режалаштириш ечимлари, масалан, молиявий модулларни бошқа бизнес функциялари билан бирлаштирадиган ягона платформани таклиф қилади. Ушбу интеграция маълумотлар ташкилотнинг молиявий ҳолатининг яхлит кўринишини таъминлайди. Қарор қабул қилувчилар энди кенг қамровли ва долзарб молиявий маълумотларга асосланиб, онгли равишда танлашлари мумкин.

Рақамли тўлов тизимларининг эволюцияси молиявий операциялар қандай содир бўлишини ўзгартирди. Электрон тижорат, мобил банкинг ва рақамли ҳамёнлар молиявий

жараёнларнинг ажралмас қисмига айланди. Ушбу силжиш нафақат транзакцияларнинг тезлиги ва қулайлигини оширади, балки но-зик молиявий маълумотларни ҳимоя қилиш учун мустаҳкам хавфсизлик чораларини ҳам талаб қилади.

Рақамлаштириш молиявий жараёнларда маълумотларга асосланган қарорлар қабул қилиш даврини бошлаб берди. Илғор таҳлил ва бизнес разведка воситалари ташкилотларга катта маълумотлар тўпламидан амалий тушунчалар олиш имконини беради. Ушбу тушунчалар стратегик молиявий қарорлар, рискларни бошқариш ва прогнозлаш ҳақида маълумот беради. Маълумотлардан фойдаланиш қобилияти ташкилотларга бозор тенденцияларига мослашиш ва уларнинг молиявий мақсадларига мос келадиган онгли танлов қилиш имкониятини беради.

Рақамлаштириш кўплаб афзалликларни тақдим этса-да, у, хусусан, киберхавфсизлик нуқтайи назаридан янги муаммоларни ҳам келтириб чиқаради. Рақамли платформаларга бўлган ишончнинг ортиши молиявий жараёнларни кибертахдидларга мойил қилади.

Рақамлаштириш меъёрий ҳужжатларга мувофиқлик ва ҳисобот бериш талабларига сезиларли таъсир кўрсатди. Молиявий жараёнлар энди рақамли шароитда ривожланаётган тартибга солиш стандартларига мос келиши керак. Автоматлаштирилган ҳисобот тизимлари ташкилотларга меъёрий ҳужжатларнинг тўғрилиги ва ўз вақтида бажарилишини таъминлаган ҳолда мажбуриятларни бажаришга ёрдам беради.

Умуман олганда, рақамлаштириш ва кенгайтирилган фойдаланиш имкониятидан тортиб, маълумотларга асосланган қарорлар қабул қилиш ва киберхавфсизлик муаммоларига, ташкилотлар ўзларининг молиявий операцияларини оптималлаштиришда рақам-

ли технологияларнинг тўлиқ имкониятларидан фойдаланиш учун ушбу ривожланаётган шароитда ҳаракат қилиши керак.

Рақамли технологияларнинг молиявий назорат тизимларига интеграциялашуви, шубҳасиз, ўзгарувчан фойда келтирди, аммо бу ўзининг қийинчиликларидан холи эмас.

1-жадвал

Рақамли молиявий назорат тизимларидаги муаммолар

Муаммо	Тушунтириш/изоҳлар
Хавфсизлик масалалари	Рақамли молиявий назорат тизимларидаги энг муҳим муаммолардан бири киберхавфсизлик таҳдидларининг ортиши хавфи ҳисобланади. Ташкилотлар ўзаро боғланган рақамли платформаларга таянар экан, маълумотларнинг бузилиши, хакерлик ва идентификатор ўғирланиши учун заифлик ортади.
Интеграциянинг мураккаблиги	Турли рақамли технологияларнинг узлуксиз интеграциялашуви катта муаммо туғдиради. Ягона молиявий назорат тизимини яратиш учун турли дастурий таъминот тизимлари, платформалар ва ривожланаётган технологиялар уйғун тарзда бирлашиши керак. Ушбу интеграция мураккаблиги молиявий жараёнларнинг самарадорлигига тўсқинлик қилиши мумкин.
Норматив ҳужжатларга мувофиқлиги	Рақамли молиявий назорат тизимлари мураккаб тартибга солиш муҳитида ишлайди. Ривожланаётган тартибга солувчи стандартларга мослашиш ва саноатнинг ўзига хос талабларига мувофиқлигини таъминлаш доимий муаммога айланади.
Эски тизим чекловлари	Кўпгина ташкилотлар рақамли молиявий назорат тизимларига ўтишда мавжуд эски тизимлар томонидан қўйилган чекловлар билан курашмоқда. Муаммо замонавий технологияларни ўрнатилган жараёнларни бузмасдан ёки маълумотлар яхлитлигини бузмасдан узлуксиз равишда киритишдадир.
Мослашувчанлик	Рақамли молиявий назорат тизимлари ташкилотнинг ўсишини таъминлаш учун кенгайтирилиши ва динамик бозор шароитларига мослашиш учун етарлича мослашувчан бўлиши керак.

Манба: муаллиф томонидан адабиётларни ўрганиш асосида шакллантирилган.

Ушбу муаммоларни тушуниш ва ҳал қилиш рақамли молиявий назорат тизимларининг барча имкониятларидан фойдаланишга интилаётган ташкилотлар учун жуда муҳимдир.

Хулоса ва таклифлар. Рақамли иқтисодиётда молиявий назорат тизимларини ўрганиш тарихий эволюция, технологик интеграция ва доимий муаммолар билан тавсифланган. Ушбу хулоса олдинги бобларнинг асосий топилмаларини жамлаб, диссертация давомида олинган тушунчаларнинг умумий кўринишини таъминлайди.

Рақамлаштиришнинг молиявий жараёнларга таъсири трансформатив бўлиб, самарадорлик, фойдаланиш имконияти ва қарорлар қабул қилишга таъсир қилади. Автоматлаштириш одатий вазифаларни соддалаштиради, рақамли транзакциялар молиявий ўзаро муносабатларни қайта шакллантиради ва катта маълумотлар таҳлили маълумотларга асосланган қарорлар қабул қилиш имконини беради.

Рақамли молиявий назорат тизимлари билан боғлиқ муаммоларни бартараф этиш учун ташкилотларга стратегик ёндашувни қўллаш тавсия этилади. Бунга кучли киберхавфсизлик чоралари, давом этаётган ўқув дастурлари, ахлоқий кўрсатмаларга риоя қилиш ва ривожланаётган тартибга солувчи шароитларга доимий мослашиш киради. Эски тизимларни ҳисобга оладиган ва мослашувчанликни биринчи ўринга қўядиган интеграция стратегиялари муҳим аҳамиятга эга.

Рақамли иқтисодиётда молиявий назорат тизимларини ўрганиш келажақдаги тадқиқотлар учун йўл очади. Сунъий интеллект, блокчейн ва квант ҳисоблашнинг молиявий назорат тизимларида ривожланаётган роли бўйича кейинги тадқиқотлар қафолатланади. Бундан ташқари рақамлаштиришнинг молиявий шаффоқлик, рискларни бошқариш ва қарорлар қабул қилишдаги узоқ муддатли оқибатларини тушуниш тадқиқот учун тайёр бўлган соҳа бўлиб қолмоқда.

Манба ва фойдаланилган адабиётлар:

1. TAPSCOTT D. *The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence* [M]. – New York: Mc Graw Hill, 1996: 13-42.

2. Kun Xiang. *The connotation, structure and development path of digital silk road construction from the perspective of digital economy* [J]. – *Western Forum*, 2017 (6): 11-16.
3. G20 leaders. *G20 Digital Economy Development and Cooperation Initiative* [R]. – Hangzhou: G20 2016: 1-3.
4. Mahmud S.A. *5G Wireless Technologies-Future Generation Communication Technologies* [J]. // *International Journal of Computing and Digital Systems*, 2017, 6(3): 139-147.
5. Lauscher A. *Life 3.0: being human in the age of artificial intelligence* [J]. 2019.
6. Bukht R. & Heeks R. (2017). *Defining, Conceptualising and Measuring the Digital Economy*. *Development Informatics Working Paper*, (68).
7. Williams L.D. (2021). *Concepts of Digital Economy and Industry 4.0 in Intelligent and Information Systems*. // *International Journal of Intelligent Networks*, 2, 122-129.
8. Mukhtorovna N.D. (2021). *Importance of Foreign Investments in the Development of the Digital Economy*. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(04), 219-224.
9. Sarjana S., Najib M.A.A. & Khayati N. (2021). *Bibliometric Analysis to Encourage the Development of Digital Economy Scientific Studies*. *Conference Towards ASEAN Chairmanship 2023*, pp. 14-21. Atlantis Press.
10. Krasota T., Bazhenov R., Abdylidaeva U., Bedrina S. & Mironova I. (2020). *Development of the Digital Economy in the Context of Sustainable Competitive Advantage*. *E3S Web of Conferences*, Vol. 208, p. 03042. EDP Sciences.
11. Jiao S. & Sun Q. (2021). *Digital Economic Development and Its Impact on Economic Growth in China: Research-Based on the Perspective of Sustainability*. *Sustainability*, 13(18), 10245.
12. Oshisami K. (1992) *Government Accounting and Financial Control*. Spectrum Books Ltd., Ibadan.
13. Mnich E.V., Bardash S.V., Nykonovych M.O., Barabash N.S., Nazarova K.A. *O T 2009 State financial audit: Methodology and organization* National University of Trade and Economics Kyiv.
14. Glushchenko V.V., Khmel'kov A.V. (2016) *Financial control in Russia: vectors of development (Finance)* 6 97-103.
15. Bystryakov A.Y. (2017) *Ways to improve the state financial control in the Russian Federation: definition and justification (Publishing House)* 59-60.
16. Белобжецкий И.А. *Финансово-хозяйственный контроль в управлении экономикой*. – М.: Финансы и статистика, 2011 г. – 302 стр.
17. Бровкина Н.Д. *Основы финансового контроля. Учебное пособие*. / Под ред. М.В.Мельник. – М.: Магистр, 2010 г. – 286 стр.
18. Vahobov A.V., Malikov T.S. *Moliya: umumnazariy masalalar. O'quv qo'llanma*. – T.: Iqtisod-moliya, 2008-y. – 316 b.
19. Sholdarov D.A., Navruzova G.O. *Davlat moliyaviy nazorati organlari faoliyati va davlat moliyaviy nazorati tizimini takomillashtirish*. // *Journal of Economy, Tourism and Service* Vol. 2, No. 4, 2023. P. 1-4.

TOG' VA TOG'OLDI HUDUDLARIDA YONG'OQ YETISHTIRISH VA SOTISH QIYMAT ZANJIRIDA YAKUNIY NARX SHAKLLANISHI BO'YICHA XARAJATLAR ULUSHI TAHLILI

 https://doi.org/10.55439/ECED/vol24_iss6/a29

Axrorov Farhod Baxriddinovich

i.f.n., dotsent, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Samarqand filiali "Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes" kafedrasida dotsenti.

Avezov Humoyun Ilxomovich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Samarqand filiali tayanch doktorant.

Sangirova Umida Ravshanovna

i.f.n., dotsent. "Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti" Milliy tadqiqot universiteti, "Iqtisodiyot" kafedrasida dotsenti.

Annotatsiya. Maqolada tog' va tog'oldi hududlarida yong'oq yetishtirish va sotish qiymat zanjirida yakuniy narx shakllanishi bo'yicha xarajatlar ulushi tahlili natijalari keltirilgan. Izlanish natijalariga ko'ra, dehqonlar tomonidan olingan sof qiymat, yong'oq mag'izlarini an'anaviy vositachilardan farqli o'laroq, takomillashgan kanal ichidagi qayta ishlovchilar orqali sotilganida sezilarli o'sishni ko'rsatishi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: yong'oq, qiymat zanjiri, sotuv samaradorligi, qayta ishlash.